

Legile timpului și ale limbii în concepția lui Velimir Hlebnikov

*Drd. Ana-Maria Zăloagă
Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași*

Rezumat

Articolul propune o incursiune în specificul avangardei ruse literare, particularizată prin ceea ce Hlebnikov numea zaum (limbajul transrațional).

Zaum-ul hlebnikovian se explică prin orientarea spre viitor condiționată de atingerea stării pure, cu alte cuvinte, prin proiectarea lui „il futuro” către timp-spațiul începuturilor. Aceasta presupune, în viziunea lui Velimir Hlebnikov, că funcția referențială și de comunicare se cuvine numerelor (limbajul „cisloreci”, al rostirii prin numere), în vreme ce literei-diviziune a cuvântului poetic îi revine rolul de „conductor” al sensului. Hlebnikov recunoștea esența ontologică a literei, ceea ce pune în discuție posibilitatea unei logotehnii autonome, bazate pe capacitatea sunetului de a genera prin el însuși sens.

Cuvinte cheie

futurism, Hlebnikov, zaum, limbă, timp.

Situat la răscruce de veacuri și poziționat între două continente, gânditorul limbajului transrațional, Victor Vladimirovici Hlebnikov (1885-1922) a fost mentorul futurismului în spațiul rusesc. „Descoperitor al legilor timpului”, cum el însuși se numea, Hlebnikov a fost cel care a prefigurat, prin opere precum *Curganul lui Sviatogor*, *Descântec pentru râs*, *Ispitirea păcătosului*, încă din 1908, viziunea asupra limbii și a lumii pe care și-o asumă din 1910 „budetlenii” sau futuriștii ruși. Fie că abordăm textele teoretice hlebnikoviene, fie că ne referim la creațiile lui artistice, se impune o precizare și anume, că punctul de plecare și de sosire al acestora îl reprezintă limba și poezia, ultima fiind - de fapt - forma cea mai aleasă de manifestare a limbii.

Comprehensiunea vizionară a lui Hlebnikov asupra viitorului lumii, asupra limbii și a poeziei se axează pe cuvânt ca instanță creatoare și ca esență a lumii. Cuvântul hlebnikovian, cunoscut în posteritate drept cuvântul „în sine” – premisă a limbajului transrațional („zaum”) – este conceput într-un orizont suprarationalist, înțeles ca un dincolo de rațiune, dar totodată, îmbrățișând rațiunea. Prin acest cuvânt structurat pe baza unui alfabet al minții („azbuk uma”) poetul

recentralizează întreg universul verbal, accentuând relația dintre cuvânt și sens ca dat ontologic.¹ În teoria limbajului transrațional Hlebnikov stabilește o „scară” a numelor, discriminând între *numele primitiv* – litera, *numele numelui* – cuvântul și *numele numelui numelui* – numele autorului, identificându-se cu numele Creatorului:

„Neamul oamenilor citește o carte,

Iar pe coperta ei – numele creatorului,

Numele meu, scriere albastră!” (traducere de L. Cotorcea, *Introducere...*, Istros, Brăila, 1997, p. 126)

„Род человечества — книги читатель,

А на обложке — надпись творца,

Имя мое — письмена голубые.”²

Prin aceste nume vorbește inteligența universală, căci lumea se gândește pe sine în limbă, iar rostul creației este acela de a ținti realitatea transcendentă a sensului universal, a Logosului, așa cum arată Hlebnikov în articolul *Cuvântul în sine* din 1913. Lumea se zămislește prin cuvântul atotputernic, prin urmare, modelul noului stat al lumii propus de Hlebnikov are nevoie de cuvântul în sine, se dezvăluie prin acel cuvânt – arhetip, care are înlăuntrul său dimensiunea temporală și dimensiunea spațială a lumii pe care o zidește. Dezgolit de toate adăugirile istorice semantice, descompus până la radicalul semnificativ, acest cuvânt va înfăptui lumea, recuperată în modelul unic hlebnikovian al limbajului transrațional. De altfel, este vizibilă orientarea spre hieroglifă ca rădăcină a comunicării și a ființei, pe care o justifică Hlebnikov prin spațiul-timp înscris în semnul originar. În acest sens, studiul lui Al. Ivănescu *V. Hlebnikov. Egiptul antic și poetica modernă*³ privind relația dintre scrierea egipteană și fonogramele hlebnikoviene ni se pare deosebit de sugestiv. Cercetătorul sublinia faptul că creația hlebnikoviană și scrierea egipteană se întâlnesc sub incidența principiului acrofonetic. Astfel, atât pictogramele evaluate mai apoi în scrierea ideografică, cât și fonogramele se orientează după principiul acrofonetic, la fel cum, în spirit hlebnikovian, primul sunet din cuvânt este conducător de sens, ordonându-le pe toate celelalte sunete. În

¹ În acest sens, observăm că filosofia limbajului în accepție hlebnikoviană se intersectează cu ideile lui M. Heidegger (*Ființă și timp*, 1927), A. Belii (*Glossolalia*, 1922), K. Balimont (*Poezia kak volsebstvo*, 1915), W. von Humboldt și A.A. Potebnea, mai ales în privința energiei creatoare conținută în forma internă a cuvântului.

² V., Hlebnikov, *Единая книга* în *Sobranie socinenii*, în red. R. Duganov, IMLI RAN, Moscova, 2006, tom. 2, p. 114.

³ Al., Ivănescu, „V. Hlebnikov. Egiptul antic și poetica modernă”, în „V. Hlebnikov, Opere alese”, Curtea Veche, București, 1999, pp. 40-48.

formularea pe care o oferă Hlebnikov asupra principiilor limbii, sensul și sunetul se află într-o imediată și potențială simbioză, căci fonemul poartă un sens gata să ni se releve prin multitudinea de posibilități de combinare și înscrie, astfel, microparticula structurantă a lumii, a universului.

Atunci când vorbește despre perioada veche rusă și despre istoria popoarelor slave, Hlebnikov stabilește conexiuni și analogii în baza calculului matematic, științific. De altfel, Hlebnikov a constatat că funcția referențială și de comunicare a comprehensibilului se cuvine numerelor, iar cuvântului i se potrivește arta și funcția poetică, expresivă:

„Putem exprima prin număr orice acțiune și orice imagine și, proiectându-l pe un ecran luminos, să comunicăm. [...] Eliberate de balastul acesta semantic umilitor, limbile rămân artelor.”

Cuvântul ar subîntinde, în viziunea lui Hlebnikov, o schemă tripartită – „fonie, gândire și cale a destinului” (1913), iar sunetele – conducătoare de sens – sunt

„nume pentru diferite forme ale spațiului, sumă a ipostazelor existenței acestuia. Alfabetul comun pentru mai multe popoare este un mic dicționar al lumii spațiale, atât de apropiată artei noastre.... La început, semnul noțiunii a fost desenul simplu al acestei noțiuni. Din acest semn a crescut apoi copacul literelor.” (traducere de L. Cotorcea, *Introducere...*, Istros, Brăila, 1997, p. 251)

„суть имена разных видов пространства, перечень случаев его жизни. Азбука, общая для многих народов, есть краткий словарь пространственного мира, такого близкого вашему, художники, искусству и вашей кисти. Если собрать все слова, начатые одинаковым согласным звуком, то окажется, что эти слова, подобно тому, как небесные камни часто падают из одной точки неба, все такие слова летят из одной и той же точки мысли о пространстве. Эта точка и принималась за значение звука азбуки, как простейшего имени.”⁴

Cu alte cuvinte, spațiul este primordial cuprins în cuvânt, care îl conține în consoanele ce orientează semnificația, căci ele sunt purtătoare de sens, conducând întreg cuvântul și mediind între spațiul numit și cel care îl numește. Demonstrația asupra acestei cuprinderi a spațiului în forma internă a cuvântului este realizată în

⁴ V., Hlebnikov, *Художники мира*, în *Sobrannîe socinenii*, în red. R., Duganov, IMLI RAN, Moscova, 2006, tom 5, p. 155.

același articol invocat, unde Hlebnikov arată radicalul de sens purtat de fiecare consoană a limbii ruse și incidența lui în toate limbile.

Constatările hlebnikoviene pe marginea acestei dimensiuni spațiale proprii dinamicii cuvântului nu sunt utopice, având în vedere plasarea lor în adevărate ecuații matematice, a căror rezolvare o descoperă același autor atunci când arată dispunerea spațială a capitalelor popoarelor slave, de exemplu, în *Maestrul și învățăcelul*, ori atunci când descoperă „sensul matematic al istoriei” (parte integrantă a lucrării amintite, *Temeiul nostru*). Este drept că această insistență asupra relației indivizibile limbă-timp-spațiu atestă „legătura și cu arta antichității eline”, amintind de „cântecul stelelor, sonoritatea vocii timpului despre care vorbeau anticii”⁵ și justificând, o dată în plus, situarea lui Hlebnikov în continuitatea unei tradiții autentice și, paradoxal, în raport de ruptură față de antecesorii săi. Relația ne apare, însă în acest context ca fiind fundamentală pentru decriptarea acelui model cronotopic al statului ideal pe care îl propune prin fiecare fibră a ei scriitura hlebnikoviană, model raportat mereu la spațiul slav căruia îi aparține scriitorul născut în gubernia Astrahan.

Astfel, în invocata lucrare *Maestrul și învățăcelul*, Hlebnikov își asumă, sub aparența învățăcelului ce ascultă „tăcerea” limbii, rolul de practicant al teoriilor enunțate cu privire la legile limbii și ale timpului. Admirabilă se arată ecuația dispunerii geografice a capitalelor statelor slave și mai reușită ne apare geometria perfectă care exprimă ideea de unitate a slavilor. Rădăcina comună a neamului slav și a forțelor universului au făcut ca tocmai în situarea geografică a acestor centre ale popoarelor slave să se întrevadă ideea de unitate, slavitatea devenind model al noului stat al timpului:

„Am descoperit că orașele apar conform legii unei anumite distribuții și se combină în scheme simple... Să luăm Kievul. El este capitala vechiului stat rus. Dacă luăm ca punct de reper Kievul, constatăm că împrejurul lui se situează: 1) Bizanțul, 2) Sofia, 3) Viena, 4) Petresburgul, 5) Țariținul. Dacă unim cu o linie aceste orașe, descoperim că Kievul se situează în centrul unei rețele... Viena se află exact la aceeași distanță față de Paris și Parisul de Madrid.... Astfel, capitalele trecute sau prezente: Kiev-Petresburg-Varșovia-Sofia-Kiev formează o figură cu laturi egale, iar Sofia-Varșovia-Christiania-Praga-Sofia formează cealaltă figură slavă. În felul acesta, bulgarii, cehii, norvegienii, polonezii au apărut și au trăit după schema

⁵ L. Cotorcea, *Introducere...*, Istros, Brăila, 1997, p. 90.

rațională a două figuri geometrice asemenea...”⁶ (*Maestrul și învățăcelul*, traducere de L. Cotorcea, în *Introducere...*, Istros, Brăila, 1997, p. 232-233).

„я нашел, что города возникают по закону определенного расстояния друг от друга, сочетаясь в простейшие чертежи... Возьми Киев. Это столица древнего русского государства. На этом пути от Киева кругом него расположены: 1) [Византия](#), 2) София, 3) Вена, 4) Петербург, 5) Царицын. Если соединить чертой эти города, то кажется, что Киев расположен в середине паутины с одинаковыми лучами к четырем столицам. Это замечательное расстояние города-средины до городов дуги равно земному [полупоперечнику](#), деленному на 2π. Вена на этом расстоянии от Парижа, а Париж от Мадрида...Так, столицы некогда или сейчас Киев – С. – Петербург – Варшава – София – Киев образуют одну равностороннюю ячейку, а города София – Варшава – [Христиания](#) – Прага – София – другую славянскую ячейку. Чертежи этих двух великих клеток замкнутые. Таким образом болгары, чехи, норвежцы, поляки жили и возникали, следуя разумному чертежу двух равносторонних косоугольных клеток с одной общей стороной.”⁷

Într-o admirabilă interpretare a așezării geografice a capitalelor slave, demonstrează Hlebnikov că la baza constituirii statelor se află legile timpului cuantificabile prin numerele dincolo de care se vede destinul globului pământesc. Perspectiva hlebnikoviană asupra geografiei slavității este, de fapt, un pretext de a transmite încredințarea autorului că unitatea neamului se ridică deasupra diferențelor instituite de istorie.

Reținem ca fundament al paradigmei „statului ce va să vină” dimensiunea temporală, infiltrată și ea în substanța intimă a organului comunicării. Viziunea asupra timpului-forță a universului întreg se întemeiază pe înțelegerea similitudinii dintre unda luminoasă și unda timpului, ca forțe care generează lumea întreagă, și pe distincția clară între funcția referențială și cea poetică a cuvântului. Una dintre operațiile originale întreprinse de Hlebnikov o reprezintă separarea cuvântului poetic, în sine, făuritor de lumi, de cuvântul uzual, acoperit de zgura semantică adunată în timpul istoric. Prin urmare, așa cum impun legile limbajului

⁶ V., Hlebnikov, *Maestrul și învățăcelul*, în *Introducere...*, traducere de L. Cotorcea, Istros, Brăila, 1997, pp. 232-233.

⁷ V., Hlebnikov, *Учитель и ученик*, în *Sobrannîe socinenii*, tom. 6/1, p. 34, red. R., Duganov, IMLI RAN, Moscova, 2006.

transrațional, literei îi va reveni rolul de a exprima raporturi spațiale, iar numărului i se cuvine funcția referențială și de comunicare. Aceste noi raporturi intrinseci numerelor le cuprinde gândirea hlebnikoviană în conceptul de „cisloreci”, complementar *zaum*-ului poetic. Se naște o nouă realitate, aceea a creației verbale pe care poezia este chemată să o împlinească în traseele impuse de „cisloreci” și „*zaum*”. În *Cuvânt despre număr și viceversa*, Hlebnikov articula poziția sa în privința legilor timpului:

„Fața timpului era scrisă cu cuvinte pe vechile pânze ale Coranului, Vedelor, Evangheliei și altor credințe. Aici, în legile pure ale timpului, aceeași măreață față se schițează cu penelul numărului... Pe pânză se așterne nu cuvântul, ci numărul precis, în chip de tușă artistică ce pictează forța timpului.”⁸

Este evident rolul hărăzit numerelor în sistemul de referință al lui Velimir Hlebnikov, ceea ce face ca în alte creații acesta să amintească, pe lângă zeii-sunete, de zeii-numere (*Scufia scitului*). Numerele coexistă alături de sunete într-un arbore de ecuații, în care „ecuațiile timpului păreau reflectarea în oglindă a ecuațiilor spațiului”, explică în același context Hlebnikov. În acest raport identifică mai departe Hlebnikov spiritualitatea, unitatea de religie a începuturilor lumii spre care tinde și creația: „Întreaga lege a lui Moise și întreg Coranul, poate, intră în forța de fier a acestei ecuații.” Dacă, așa cum desprindem din afirmațiile hlebnikoviene, numărul implică timp-spațiul răsturnat, iar litera spațiul-timp inversat, atunci conjugarea celor două va conduce ființa spre adevărata cunoaștere. Hlebnikov se autointitulează în articolul amintit din 1922 vestitor al legilor pure ale timpului, iar creațiile sale ulterioare demonstrează justetea observațiilor cu privire la consubstanțialitatea timp-spațiului în limbă. Și cum modelul noului stat al lumii vizează tocmai unitatea, echilibrul non-divizării, armonia antichității, atunci construirea lui se servește de legile timpului încifrate în numerele-semne ale comunicării. Esența unității spre care tinde efortul întregii creații hlebnikoviene trebuie căutată atent în raportul timp-spațiu interior limbajului, care se înalță prin creație spre a construi noul „glob pământesc” aidoma modelului programatic instituit de slavitate.

Prin numere și litere se dezvăluie adevărata lume, așa cum o demonstrează creația hlebnikoviană. Litera originară – semnalată în alt context și de runa

⁸ V., Hlebnikov, *Despre cuvânt și viceversa*, în traducere de Al., Ivănescu, în *V. Hlebnikov, Opere alese*, Curtea Veche, București, 1999, p. 246.

blagiană – are o „nedeterminare de sens”⁹, ceea ce face din ea o virtualitate semantică infinită. Fixarea literei în scris nu înseamnă alegerea unui singur sens, căci litera nu va exprima eul și obiectele lumii prin efecte literare, ci va întemeia ceea ce nu s-a săvârșit încă, viitorul. Creația hlebnikoviană va viza acea stare suprapersonală a lumii identificată cu verbul unic și percepută ca stare a unei energii semantice primare la nivelul sunetului și la nivelul rostirii. Că sunetele slave sunt mai aproape de creația verbală născătoare de adevăr și cunoaștere o mărturisește tot Hlebnikov, în articolul *Casa mea*, unde formulează opțiunea sa pentru acel limbaj universal care să permită incursiunea în starea adamică, proprie noului timp-spațiu pe care îl vizează și îl trăiește prin intermediul creației. „Topirea” cuvintelor slave este mijlocul de obținere a limbii unice, prin care să se înfăptuiască noul stat al lumii, în care limbile să unească oamenii, cum se arată în același articol scris de Hlebnikov în primăvara anului 1919. Hlebnikov impunea ca obiectiv al limbajului transrațional identificarea unității comune a limbajelor, adică punctul de congruență al limbilor, punct plasat înainte de momentul separării lor, conținând implicit și elementul lor definitoriu și comun. Pentru aceasta era necesar cuvântul în sine, dezgolit de semantica adăugată în timp, cuvântul-arhetip al umanității. Acest cuvânt în sine este component al alfabetului minții, este matricea a lumii și a gândirii. „Unitățile alfabetului” sunt consoanele, căci acestea sunt dătătoare de sens, așa cum arată Hlebnikov în eseul *Temeiul nostru*. El considera consoanele inițiale drept generatoare și conducătoare de sens, fapt pentru care adesea conecta sunete separate cu reprezentări geometrice, spațiale. În căutarea febrilă a sunetului-sens originar, Hlebnikov urmărea dezvăluirea acelui alfabet al minții, situat la baza limbajului universal, al limbii în care ființa se comunică pe sine. De aceea, unitățile alfabetului minții, așa cum apare acesta în concepția lui Hlebnikov, însumează numele, atât numele primitive ale limbii (literele, consoanele), cât și numele de gradul al doilea (cuvintele) sau numele de gradul al III-lea (numele creatorului). Prin urmare, numărul, litera cuprinzând timp-spațiul, sunt unități de gândire care, antrenate în ritmul conștiinței universale, ajută la reconstituirea ori constituirea acelui model organic al statului propriu lui Hlebnikov, omenirii.

Noul stat budetlian zămislit de gândirea hlebnikoviană nu are reperele geografice prestabilite de omenire, ci se ridică deasupra acestora, în virtutea unor noi legități impuse de timp-spațiul pe care doar el, Hlebnikov, l-a descifrat și căruia i-a pătruns tainele. Astfel, statul hlebnikovian se întinde dincolo de granițele Rusiei

⁹ V., Hlebnikov, *Cuvântul în sine*, în traducere de I. Cotorcea, *Introducere...*, Istros, Brăila, 1997, p. 263.

spre neamurile slave pe care le înglobează, spre Asia și Europa care i se anexează în mod firesc. Statul hlebnikovian – atât de frumos echivalat de metafora „câmpiei hlebnikoviene” sau de imaginea *noului glob pământesc* – presupune deschiderea către popoarele lumii, concomitent cu întoarcerea la primordii, la natură și la esențe. Descoperirea acestui stat este în directă relație cu aflarea legilor timpului, care se relevă omului prin *cisloreci* (comunicarea prin numere). Pasul acesta a fost deja înfăptuit de Hlebnikov, care a conștientizat și a mărturisit de mai multe ori rolul său de descoperitor al legilor timpului, ceea ce l-a și îndreptățit în articolul din 1917 să se autointituleze comisar al *noului glob pământesc*.

Bibliografie

1. Cotorcea, Livia: *Avangarda rusă. Antologie, traducere, note*, Editura Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 2005.
2. Cotorcea, Livia: *Introducere în opera lui Velimir Hlebnikov*, Istros, Brăila, 1997.
3. Ivănescu, Al.: *V. Hlebnikov. Egiptul antic și poetica modernă*, în *V. Hlebnikov, Opere alese*, p. 40-48, Curtea Veche, București, 1999.
4. Hlebnikov, V.: *Sobrannîe socinenii*, în red. R. Duganov, IMLI RAN, Moscova, 2006, tom. 1-6.